

913.

47
D. ŽUNKOVIĆ
PTUJ, Ljutomerska 22

1597

355/359 (1991)

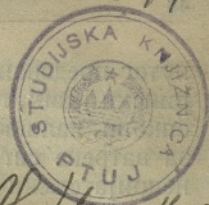

Photo - 16.9.49

РАЗВИТАК ОРГАНИЗАЦИЈЕ НАШЕ СТАРЕ ЗЕМАЉСКЕ ОДБРАНЕ

A. Предисторија

О негдашњој древној организацији земаљске одбране наших више мање планинских предела немамо скоро никаквих непосредних писаних доказа или вести. Истина, наилазимо с једне стране понекад на такве писане податке који потичу из неких нарочитих прилика, па и као такви стоје с тим питањем само у лабавој вези, — а с друге стране наилазимо међутим на податке тамо где се најмање надамо, премда су бар исто тако драгоцене и уважења достојне као оне писане. То су у нашем језику традиционално сачувани *називи* висова, узвишица, река, равница и обитавалишта, који нам пружају највернију припомоћ за реконструкцију пластичне слике реалних прилика у погледу постанка и развитка наше старе земаљске одбране. Овај ретроспективни мозаички начин рада додуше је теориски већ давно на правоме путу, ипак је синтетски поступак рада практично данас тек у почетном стању.¹⁾

Данас се још није развио никакав ближи, детаљнији апликациски рад у ширем смислу, нити постоје способни радници или наставници који би на томе пољу могли дати нешто плодносно и убедљиво за реконструкцију знања о негдашњим приликама земаљске одбране. Ми знадемо свакако и без напоме-

¹⁾ Писац је у тој цели још године 1915. у делу: „Етимолошки лексикон имена места“ објавио неку врсту приручника (на немачком језику) у којем даје главно место, па и првенство, локалним постројима и предохранама војног карактера, који свакако и интересују највише војника од позива, јер се код тих објеката јасно уочавају нападни и одбранбени смерови, који се међусобно измењују или допуњују, управо као неко њихање чинијица на теразијама или две кофе на чекрку бунара. Па ипак је писац својим излагањима постигао више успеха чак и код лингвистички високо учених пуриста, него ли код војних читалаца, вероватно с тога, што је на овом пољу ипак потребно извесно језикословно предзнање, са којим ће располагати једва неколико њих. Војна педагогика, са својим многобројним школским предметима, и војно образовање са својим многим наукама, не може се емпириски бавити лингвистичким проучавањем местних назива, или ако то у ређим случајевима и чини, то бива обично на дилетантски начин.

х. „Ратник“, јануар, 1933.

нутог предзнања, које нам *a priori* често наговештава већ матерински језик, где су некада стајале за лакшу одбрану стражаре, опкопи, паланке, табори, утврђења исл., или где су биле станице за ватрене сигнале са задатком да приправе становништво на непријатељски напад. Постојање тих одбранбених објеката и срестава, ма да је зуб времена избрисао њихове спољне трагове, сачувало се већином у местним (топским) називима који су се одржали помоћу народног предања, док за разумевање њихово стара се управо несвесно наш сопствени језик.

Да бисмо омогућили ширем читалачком кругу лакше разумевање свега што следује, треба да претходно дамо кратак преглед негдашње организације земаљске одбране у њезиним основним облицима, и то тим више, што у томе правцу не располажемо никаквим помоћним средствима која би нас у популарној форми оријентисали. Јер оно што је до сад створено да нам служи тобож као путеводја, већ је у самом темељу погрешно у својим зачетцима или премисама *због неупотребљивих и неоправданих хипотеза о непобитно високој историској и културној старости Славена*. Јер онај нпр. који при закопчавању шињела погрешно већ код првог дугмета, неће бити никада готов са закопчавањем, док не почне изнова и правилно.

I

У древно доба за које не можемо да одредимо најстарије и најмлађе крајне границе, постојала је већ у дословном смислу речи општа војна обавеза, коју балкански народи још инстинктивно осећају и даље развијају. Одрастао младић био је већ аутоматски обвезан за војну службу, чим је за њу био физички способан и од тога времена сматрају га „соколом“, тј. *младим ратником* (код Срба) и „јунаком“ (опет младим ратником) код Бугара; а у Југославији декретована државна соколска организација није ништа друго него модернизован рефлекс од давнине проживелих прилика. Због површног знања и неупућености наших знанствених кругова проширено је и опште прихваћено криво тумачење појма „сокол“, као да је тај појам језично идентичан са птицом грабљивицом „соко“. Смисао за језично-генетичку етимологију речи „сокол“ која је изведена из речи „сок“ у народној свести није се потпуно изгубио успркос кривог схватања. Снажан момак је управо човек који се налази у доба кад је „пун сока“, а старе народне песме Срба и Руса не разумевају под појмом „сокол“ ништа друго него младог ратника, а у љубавном животу драгана, тј. за женидбу способног момка.

Као што је познато, одбрана народне груди, породице и иметка није била у најстарије доба у рукама војника од позива, него се сваки морао сам бранити од непријатељског препада, што је управо доказ за некадашњу општу војну обавезу. Сваки

се бранио како је знао и могао, и будући да је појединац за то био понајвише преслаб, организовале су *општине* међусобно потребне дефанзивне мере. Ако је наступао премоћни непријатељ, удружиле су се општине *ad hoc* у веће *савезе*. О општем позиву (рекрутовању) или о плаћеничкој војсци нема још тада апсолутно ни трага.

Али, људска физичка снага убрзо и лако се исцрпи. Разуме се да се настојало појачати је на некакав начин. Да би се то постигло и дало нагону за самоодржање јача и трајнија основа стварана су нападна и одбранбена средства, оруђа, а одбрана се олакшала тиме што се приближавање противника на све могуће начине отежало. То је довело до стварања разноврсних заштитних мера и запрека. Ове су временом нарасле и распростраиле се толико да се могу на једној већој просторији и области предочити пластично на тај начин, да нпр. покријемо читаву средњу Европу густом мрежом, те замислимо на сваком чвору (укрштању) по једну за регионалну одбрану изабрану утврђену тачку, која уједно одговара и топономски, тј. њено име означава и њену намену. При томе особито пада у очи да су сви називи — у колико их данас већ познајемо, односно који су већ језично објашњени — *искључно само Славенима разумљиви, а то вреди често и за Азију и Африку, што ће се у даљем излагању показати на конкретним примерима.*

Оваква и тако многобројна примитивна средства логично претпостављају тежњу за несметаним привредним развикоом као и несметаним сталним настањивањем већ у мирно доба, те стварају и утврђују уједно нагон и настојање да се сваки појединац *мора* осећати позваним да обезбеди свакоме опште а себи приватно власништво. Зато је већ и с тога гледишта бесмислено и даље веровати, да су људи без присилног разлога могли ненадно напустити своја обиталишта која су изграђивали са тако великим трудом. Та се околност може сматрати такођер једним пуноважним доказом, да сва позната приповедања о *тобозињој сеоби народа имаду само карактер дечијих прича.*

Ако даље истражујемо, долазимо до уверења да је свака општина, — која се аналого као данас идентификовала са појмом „парохије“, — имала већ у мирно доба сопствени одбранбени и до детаља израђени мобилизацијски план. Појединости тога плана су се до данас сачувале традицијом потпуно или бар већим делом. — Наводим овде један конкретни пример, како сам га чуо у младости од деде и других старих људи, са намером да се та данас врло ретка традиционална оставштина иза моје смрти не би предала забораву. Ове традиције немају карактер приче и маштања, пошто се већина може још данас стварно доказати, и пошто се односе делимиче на моју *завичајну општину*, а делимиче и на наш породични посед. Овај је због своје нарочите

геолошке и теренске формације играо у општини велику улогу у општем настојању децентрализације одбране.

Наша тежња иде изричито за тим, да пружи парадигме (примере) из наше старе земаљске одбране и да покаже како је изгледао тај мозаик из којег се некада састојао наш одбранбени систем. Ако би било могуће проверено описати све састојке тога мозаика, као што овде хоћемо да урадимо, *добили бисмо тако једну очигледну слику негдашњих културних и војних прилика читаве данашње југословенске територије у најситнијим појединостима а уједно и поуздану слику о некадашњим становницима тога подручја у језичном погледу.*

Као један од најеклатантнијих примера у реченом смислу изложићемо овде све што се могло дознати о великом табору (утврђеном логору) „Черна гора“, 25 км. југоисточно од Марибора, који се данас погрешно назива службеним именом „Птујска гора“, а којем се не може наћи ни близу ни далеко ничега сличног у погледу његових, нама овде потребних особина. Овде су се природа и техника узорно сјединиле да створе неприкосновени отпорни дефанзивни положај са задатком, да околишним становницима створи безусловно поуздано склониште.

На гломазној конгломератној стени (словеначки „чер“), која чини врхунац брда 352 м високог, стоји данас велика готска црква која потиче из почетка 15 столећа, и опкољена је тврђавом.

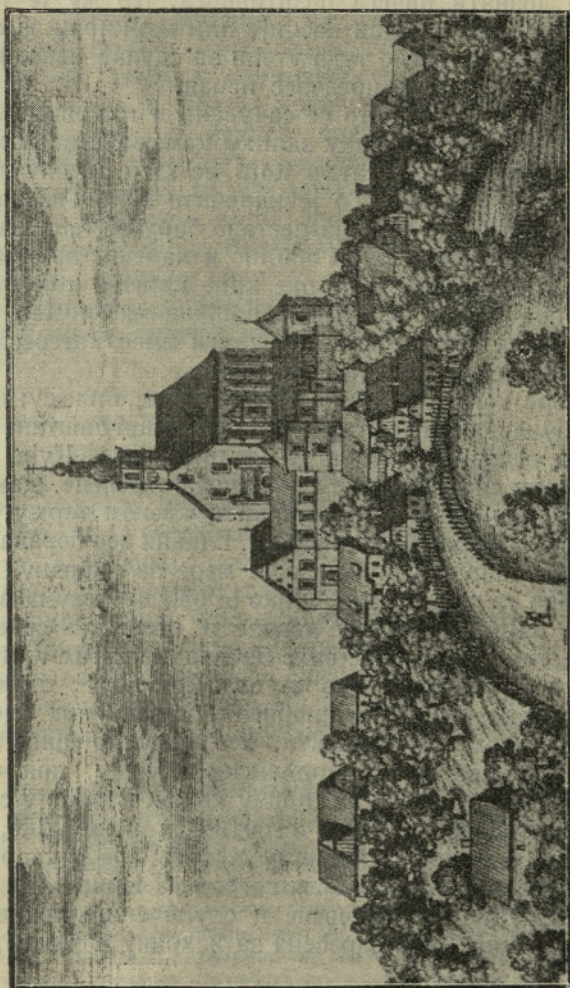
Приложена слика приказује овај „табор“ како је изгледао год. 1680.¹⁾ четврту кулу скрива сада на слици црква а на месту треће стоји парохиски двор (лево).

За велику дефанзивну вредност овог табора говори и историјски факт да Османлије, који су у току трију столећа овуда безброј пута пљачкали и убијали, нису га могли заузети.

У његов положај на природном хриду, којем би чак и данашња техника рушења и бушења тешко могла нашкодити, има своју поглавиту вредност у начину снабдевања водом, која код сваке одбранбене фортификације преставља најкритичнији проблем, а тај је овде дубоко смишљено и генијално решен. Премда, како је познато, природа не ствара на највишим тачкама брда изворе, ипак се овде већ на подножју конгломератне стене налазе у истој линији слојева три издашна врела са одличном питком водом која никада не пресакне. Не зна се, да ли је то тако уредила сама природа својим спроводним цевима, или се вештачким бушењем дошло до слоја који пропушта воду и који се налазио можда у средини самог хрида, или је пак стена про-

¹⁾ Исту слику налазимо и у Моравској, где је кула „Черна хора“, саграђена такођер на огромној конгломератној стени, те је на темељу истих премиса исто тако и названа!

бушена (обилажена?) да би се дошло до земљиног слоја натопљеног водом. Најјаче је врело окружено зидом, те се некада могло затварати. Будући да су сва три извора била изван подручја табора, снабдевање водом било би немогућно, чим би непријатељ табор ефективно опколио. У ту цел био је од цркве кроз

Сл. 1. Табор „Черна Гора“ 1680.

стену пробушен један подземни приступ, лагум, до овог извора. Није познато да ли је био направљен приступ и к осталим двама изворима. Капитулација због оскудице воде била је према томе искључена.

Када сам похађао основну школу, упозорио нас је учитељ на једно зазидано место у своду бунара, што се тада још могло јасно видети. То је било можда место за вађење воде на крају подземног ходника, чију праву екзистенцију морамо сматрати саму по себи разумљивом, због стицаја разних других доказа, које то потврђују. О постојању поменутог ходника међутим нисам могао дознати ничега позитивног, јер му је тај улаз био по свој прилици зазидан касније или маркиран за све случајеве, нпр. да би се могло туда утећи за случај ненадног препада или да би се одатле предузео испад.

Разумљиво је и то, а то се сачувало и традицијом, зашто су имали у припреми и велику залиху камења разне величине: тиме се хтело омести непријатељ који се хтео помоћу лествица успети на зидине тврђаве. То је нарочито било опасно кад је у касније доба ватреног оружја нестало барута, те се за овакав случај морало имати при руци обилно и каменог оружја.

Тако тумачимо одакле су оне хрпе камења које су се налазиле још пре две генерације у ћошковима унутар зидина; иначе је немогуће објаснити ко би други имао интереса довлачити овамо на висину тако крупно камење.

Даље мере које су се тицале становника, биле су: да се на први знак узбуне поседну сви приступи на ивици општине (брдско земљиште) од вечерњег сутона до јутарње зоре. Куће које су имале вршити ту службу, биле су унапред одређене. Дању била је једна осматрачница постављена на црквеном торњу, одакле се на све стране отварао далеки видик. Главни део бораца кренуо је из села на табор и допуњавао је мере за одбрану, примио оружје, оштрио га и дотеривао, и ако је ово пре изума ватреног оружја било најпримитивније израде и састојало се већином од шестопера, чије су главице биле начичкане дугим клиновима. Југословенски „буздован“ звао се овде „пората“; етимологија те речи је језично јасна, јер „поратити“ значи код Словенаца завојштити на кога, онеспособити. Уз то су поједине жене и одважне девојке вршиле самарићанску службу, при чему је црква служила за лазарет и за спрему хране, а за коју се морао сваки сам и на табору да стара. Међутим су жене-мајке, старци и деца упућени у оближњу планину Халозе, где је скоро сваки имућнији обитавалац имао свој виноград са више-мање примитивном кућом. Тамо су склоњене и скупоченије покретности, као и стока ако није била одређена за исхрану бораца¹⁾. Около

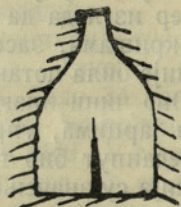
¹⁾ Овде треба поменути и факт, да Турци са својим мањим упадима нису подузимали опсаду или какве веће акције; њихове појаве и нестанци пролазили су обично као олуја. У осталом, непријатељ у брдовитим пределима није имао многог чега да уграби, те су Турци избегавали овакве крајеве. Постајала је опасност да буду на сваком кораку нападнути или натерани на заседу. Тако су се већином враћали врло проређени, те су веће партије у тим герилским окршајима неколико пута скоро потпуно уништене.

табора настањени слабији домаћини помагали су се на вешт начин такозваним „скришама“, чија се егзистенција и облик сачувао и код нас, а њихово језично значење разумљиво је свакоме Југословену као *скровиште*. Ипак је њихово значење и намена тек у најновије време искоonstrуисано аналогијама¹⁾.

То су биле од прилике 3·5 м дубоке јаме са профилом једне усправно постављене боце. Људи су их ископали по потреби или су их већ имали у приправности. За време турских најезди нашле су у њима за кратко време жене и деца, а и куповеније ствари, пролазно и управо идеално склониште. Прављење оваквих јама за заштиту и спасавање било је овде зато могуће, што се на више места налазе јаки слојеви иловаче, па се с тога јаме не могу затрпати ни за време дугих киша. Улазило се у њих на лествицама, па се потом улаз скривао. Ако је који од непријатеља случајно пао у јаму, није могао напоље без туђе помоћи због профила укопа, у колико се није при паду набо на шиљаст храстов колац, који је био забијен у средини јаме. (В. слику)²⁾.

Шта су иначе појединци овде још измишљали и предузимали за своју безбедност и спас, не може се данас уопште више установити, јер су све породичне као и локалне традиције замрле. Низ носилаца тих традиција и овде-онде вероватно је већ више пута прекинут, а странац дознаје то само приликом каквог нарочитог случаја.

Изнимак чини, као што рекосмо, само наш породични посед, где се још данас сваки може лако лично уверити о следећем. Поро-
 дица је имала очито за своје потребе још неку врсту *табора* у *минијатури*. Недалеко од салаша налазе се две шумске парцеле

Сл. 2. „Skriše“
(скровиште)

¹⁾ Поглавито на основи истраживања самога писца. — Прим. Ур.

²⁾ У нашем случају није се у новије доба више открило оваквих „скриша“, а није вероватно да ће се и у будуће моћи на овакве наићи, јер су постојећи слојеви иловаче већим делом ископани за прављење цигли. Овове начину технике припомоћи код наше земаљске одбране дошли смо тако у траг, да смо нарочито код Ведровице (у Моравској, делимице и у Доњој Аустрији) поновно наишли на овакве јаме (укопе) у земљи које тамошње становништво назива „скруше“. Археологија приписује њихов постанак једноставно преисториском добу поготову зато што су се нашли на дну јаме згаришта и керамички остаци, па је према томе могао тамо неко да станује. Знаност није могла дуго да протумачи, коју су практичну целу имале ове јаме, док није била упозорена да су то морала бити *скровишта*, јер зато говори словенски назив „скрише“. То посве природно тумачење било је једноставно одбачено с мотивацијом, да тада када су те рупе биле ископане, *није било још Словена*, место да би закључили баш противно, да је *то поновно нови доказ за дубоку старост Словена и њихове војничке способности*. Ако су јаме прастаре,

од којих се једна назива „Ограја“ (ограда), а друга „Крча“ (крчевина).³⁾ Обе су опкољене више-мање дубоким рововима. Код „ограје“ налази се такођер слој иловаче у којем су можда биле ископане „скрише“. Ту се налази и једно врело, које стално тече, а у средини удзиже се громадни део чуке. Изгледа да су тамо биле исклесане каверне које су можда употребљавали и као „скрише“ и које су уједно служиле као скровишта за човека и његов мал. Сећам се како се у мојој раној младости срушио кров једне овакве каверне. У колико ми је познато, није овде нико потање истраживао. Између обавезу парцела стајала је некада нека грађевина, јер се наишло на остатке зидова. Можда су ове каверне служиле за бусију, јер овај камени предео образује мален теснац, а можда је простор био уређен и за какво споредно бојиште.

И простор пред табором био је тако уређен да ствара непријатељу само сметњу и штету. Први појас око табора био је потпуно прочишћен, го, да се непријатељ не би тамо незапажено прикупљао. Други појас образовао је затворену шумску зону. Њу је могао непријатељ проћи само највећом опрезом, јер изгледа да је читава зона била посејана „вучијим јамама“, скришама, засекама и заседама. Цела та пошумљена падина није била потанко истражена са војничко-техничког становишта. Оно чини ипак са својим нападним јамама, ископаним тереном и јарцима, управо тајанствен утисак, као да је сав овај крај једанпут био прекопан, што посведочавају и локални називи, чија су значења често само домаће тајне. Један од наших суседа има одмах до своје куће позади стрми слој иловаче који је скоро 10 м висок. Према породичном предању био је читав слој издубљен те је у њ водио из подрума подземни ходник. Ова пећина била је као скровиште сасвим обезбеђена, јер је оног који је хтео да у њу продре, могла свака жена при улазу, најједноставнији начин учинити неспособним.

Околина је од вајкада названа од околишних становника „Савинско“, а то се име понавља на простору од 6 км дужине поновно након неколико прекида. То нас упућује на то, да назив произлази из истих побуда, јер етимологија тога имена значи: *простор за спасавање или простор за заштиту*. Чини се да су становници суседних предела — који терен није зато

то доказује само, да данашњи Словени још увек стоје у језичном континуитету са онима који су те јаме ископали. — Врло је вероватно такођер, да су то биле нека врста *клошке*, које су ископали пред непријатељским надирањем на предвиђеним тачкама приближавања, да би се непријатељско наступање задржало; јер чим је неко од противника упао у једну такву јаму, ублажио би се темпо надирања, непријатељ би постао опрезнији, те је тако изгубио у времену за даље неке своје смерове.

3) Упореди опис: „Крча, Крчевина“ у даљем току ове расправе.

подесан — тражили за време непријатељске опасности и овде заклона или су ту имали технички припремљена прибежишта. Ко није познавао овај терен, био је на сваком кораку у опасности живота; непријатељ, који је хтео да наступа на табор, задобио би тешке губитке пре него ли је могао да прође кроз овај раскопани шумски одсек.

У том је и узрок, што су се поједине нападачке групе, — као што гласе разни извештаји о турским упадима, — изненада и без очитог повода повукле, а да нису показале већу активност, пошто им је тамошње пучанство спретним техничким искоришћавањем земљишта нанело великих губитака. — Овде у опште изгледа, да је сваки поседник створио за се властити систем обезбеђивања, који је одговарао терену. С тога се не треба чудити, што народни језик зна овуда за толико турских крстача, јер су ту можда закопани они Турци који су пали у борби. Гдекоји водени проломи или неки малени теснаци исто су тако названи „турски кланец“ или „турска грапа“, јер су тамо Турци пали у заседу и били потучени. Зато се и у даљој околини табора више пута понављају овако названи локали-тети, а да се не може испитати њихова оправданост.

Али иначе све се више обелодањује да је у историју турских упада ушло много нетачности и претеривања. Тако се нпр. израчунало да је у доба од 1396—1710. год. било 34 таквих упада у Словенију, од којих на основи нових истраживања нису доказани они у годинама 1396, 1415, 1418 и 1469. У осталом и израз „турски упад“ често се сувише уопштава, те се тако називају и обични разбојнички напади који су однекуд долазили од преко границе у Словенију, обично с истока и југо-истока, а који нису били искључиво напади правих Османлија.

С друге стране знамо и то да су поједини султани поновно долазили са великом војском ради освајања у Аустрију и Угарску. Османлије нису сачињавали ни главни део ових трупа, јер према једном историјском извору из год. 1532, где се исцрпно описује упад од год. 1529, сазнаје се, да су тада султанове чете биле састављене од: Арбанаца, Грка, Срба Босанаца, Бугара, Влаха, Арапа, Анадолаца, Перзијанаца, Египћана, Мађара и Чеха, који су међусобно разговарали немачки, словеначки и хрватски. Напротив можемо да сматрамо време од 3 столећа турских узнемиравања управо као херојско доба Југословена, у које је уз различите борбене епизоде играла нарочиту улогу *хајдучка романтика*. Тада су се појављивали храбри и снажни појединци, који су у јединачној борби и дво-боју стварали чудеса. — Тако је једном згодом неки заробљени словеначки сељачки момак — који је био увршћен у јаничарску чету — после безброј пустоловних доживљаја, довео кући једну отету лепу словеначку девојку. — Код Срба створио се о ју-

начкој појави Краљевића Марка циклус песама и прича као код Словенаца о краљу Матјажу, при чему имамо немило искуство, да се нарочито из старијег херојског доба сачувало разумно мало грађе, јер се за то није нашао у право време један Хомер, а кроничари су се прекасно латили пера. Ми се данас морамо задовољити више са секундарним изворима, при чему не смемо сметнути с ума ни то, да историја народа све своје догађаје радо поставља на један точак, који се за поједини случај тако окрене како то захтева моментано научно „осветљење“.

Овде смо за наше потомство изнели све оно, што се данас још могло сазнати и утврдити о прошлости управо узорног табора „Черна гора“. Овим смо уједно изнели и доказ, како је у војничко-техничком правцу морао бити високо развијен смисао старих Словена, без обзира да ли су то били источни, северни или јужни Словени. Они су при том показали најпропицљивију смотреност, из чега произлази уједно и уверење, да је све то имало у првом реду изричито одбранбени, а не нападни карактер. Отуда потиче и опште убеђење, *да су стари Словени били по ђуди мирољубиви*. У поменутом конкретном случају налазимо потврду тога, јер се при том пре свега импулзивно испољио нагон самоодржања, као и осећај заједнице, те је сваки доприносио у томе правцу онолико колико је најбоље и највише могао.

Докази за војничку способност и ваљаност Словена ванредно су многобројни, само што нису дотични извори, који су свуда поразбациани, духовно повезани, нити стручно обрађени, те се Словенима приписује недостатак ратничких способности, још за неко време, само с простог разлога, што се до сада још није нашао ни један стручњак, који би сабрао и забележио многобројне противдоказе. Ми ћемо у доњему ову празнину што више могуће попунити те да утемељимо неразложност оних прекора.

!!

Ми данас сви стојимо још увек под сугестијом, да су наши учитељи ратовања били Римљани. Да бисмо доказали да је то само зановетање, навешћемо конкретни случај, да та тврдња није само бесмислена, него уједно и *анахрона*. У староруском епу „О походу Игора на Половце“ читамо да је кнез Полоцки Все-слав, који је владао до год. 1101., провалио капију Новгорода (Зап. Русија) *с оновима на колима*.

Та површина напомена баца управо сјајну светлост на културне прилике старих Словена, а нарочито на ратну технику, која је била на високом ступњу развијена, јер ако је у оно доба било могуће с овако тешким и широким ратним стројевима проћи пут од Кијева до Новгорода дужином од 240 км у ваздуш-

ном правцу, онда је тада морао постојати и широк друм на чврстим темељима. Факт да су стари Руси знали оспособити за вожњу на велике даљине механичке направе за опседање тврђава, има се сматрати као ванредан напредак у ратној техници, ако то упоредимо с нашим тобожњим „учитељима ратовања“ Римљанима, који су са својим примитивним „овновима“ (aries) могли постићи само врло скромне успехе. Ове су овнове наине могли само у растављеном стању превозити, те су их на лицу места састављали и само на кратким остојањима гурали напред помоћу витлова, где се хтело да обори зидина или да поткопа бедем. Да су Римљани икада дошли у Русију, могли би им баш Руси бити војнички учитељи!

Та староримска справа за рушење састојала се од крупног дебла дужине преко 20 м, које је на дебљем крају било масивно оковано жељезом или бакром. То дебло било је за употребу на ланцима хоризонтално обешено о кров јаке заштитне кућице, те га је у случају потребе могло потерати 20—50 момака великим замахом и силином према зиду. Дејство ове направе било је у томе, што је постепено скидала или „стригала“ одбранбене зидове, што значи да их је почела рушити од горњег руба, тј. зидине тврђаве и слојеве опека или камења, те су се тако сасвим „разирали“ зидови, али само до висине која се могла прекорачити. Појам „strikus“ је с тога у старословенском врло типичан, јер глагол „стрићи, стригати“ значи управо: шишати, скидати. — Ова опсадна направа, али само у малим димензијама, била је позната већ од најстаријих времена скоро свима ратничким народима.

Нешто, иначе у историји ратова непознато па ни приближно слично, описано је у епској песми „Ратни поход Чеха на Власлава, кнеза Лужичког“ око половине 9 столећа у тзв. Краљедворском рукопису. Епизода о освајању града Крувоја јуришем описује се овако: нападачи направише петокатни спрат, пошто су копљима и штитовима поставили постоља. Пети кат додирнуо је скоро горњи руб зидине и одатле су ратници четвртог спрата ускакали директно преко зидина те се ту одмах утврдили.

Старословенски стручни назив за ову јуришну направу није у поменутом извору наведен. Чеси је означају модерним изразом „злезadlo“, и нећемо много погрешити ако га означимо старословенским „злезало“ тј. *помоћна направа за пењање* (успоница).

Чески ратни историчар Хануш Куфнер бавио се интензивно конструкцијом и проучавањем ове специфично старочешке јуришне направе и приказује је у спису „Забој а Честмир“ (Праг 1923) начином како се употребљавала, као што је представљено на приложеној слици. (Види сл. 3.)

И овде⁷ су могли од старих Словена нешто научити Римљани, који су у истим случајевима употребљавали двоструку „корњачу“, која уопште није била виша од 2 спрата.

Сл. 3. Успонице

Ту Александар помиње Словене као своје најверније и најваљаније војнике, и најјаче помоћнике код свију својих подухвата. Александар је поизвесно био ауторитет за просуђивање нечије војничке способности, свакако више него Пеискерово мишљење у војничким питањима. — Да је баш овај похвални декрет управо од слависта проглашен познијом патворином, не мења много на ствари, а ми смо већ одавна на то навикли да се све исправе о давној егзистенцији Словена проглашују већ из принципа за подметања.

До таквих из темеља кривих хипотеза, које се без размислања даље шире, не би се могло у опште доћи, да славистика није заузимала према свему томе беспомоћни и збуњени став. Она би требала да се једном снађе, где треба већ једном да замахне, место да пасивно посматра, или, шта више, да пристаје на онакве злобне тврдње.

Све што смо до сада навели, показује свакоме, да је Словенима управо својствена и природена висока интелигенција за ратништво. О некој њиховој инфериорности као ратника може да говори само онај, који имаде субјективни интерес да Словене у опште понизи. Нажалост војна стручна наука премало је стварно и енергично сузбијала таква брбљања.

Исто тако не држи Пеискерова тврдња, према којој стари Словени нису познавали бојног распореда, а која произлази из незнања или се заснива на измишљотини. У балади „Упад Татара у Моравску“ (1241) из већ поменутог Краљевдворског рукописа, налазимо већ у употреби „тактички клин“ који су Римљани назвали *cuneus*. То је било неко особено груписање у нападу: образован је од бораца један шиљаст клинасти предак, у којем су се борци заштитили штитовима десно и лево, те су тако промицали копљима на раменима у више редова према непријатељском положају.

Овде је прикладно место да се помене и тзв. царска посланица (*Majestätsbrief*) Александра Великог од г. 334. пре Христа.

III

Да би се Словени на свима линијама и даље потискивали у позадину, протурало се последњих деценија неправилно објашњење, да построји одбране на утврђеном пољу, који још постоје, потичу сви без изузетка из доба *превласних силника, вишег племства и средовечног феудализма*, јер се није могло или хтелo објаснити њихово природно постање разумљивим разлозима потребе и самоодбране. Као првенствена претоставка узима се да је немачко витештво, његов обичај подизања градића (Burgenwesen) искључиво исходиште свију мера за обезбеђење целе земље и појединих области, и то без икаквог природног предразвитка. Тако се дошло интуитивно до уверења, да је витештво рефлекс општих културних прилика, покренутог и напредног таласа културе и изградње државног живота, који се све више учвршћује, а при томе су сматрали да су, тако рекавши, све фазе еволуције, сви поједини степени развика прескочени...

Стварно међутим, цело се витешко, ритерско грађевинарство (Burgenwesen) има сматрати као природни прелазни облик са већ давно постојећих одбранбених и станбених прилика, јер је близу памети, да је и пре тих градова било дефанзивно осигураних заклоништа, која су затим опет добила своје друкчије изобликоване следбенике, пошто свако доба ради властитим средствима које му намеће нужда.

Све је и овде напредовало истим генетичким путем без скокова, и то управо онако како се развијало нпр. и општа војна обавеза, а из тога су већ аутоматски ницале неке врсте народних заштитних построја; јер свака област, свако племе, свака већа породица, која се у социјалном погледу осећала као нека целина те је била упућена на међусобно потпомагање, развијала се управо из оног праодноса, у колико то нису реметиле насилне сметње, при чему је примљено наслество предака ипак и даље задржало свој утицај.

Тај напредак регулисао је у осталом и расположиви материјал: дрво, земља, камен, према својој обради и употреби. Од примитивне дрвене ограде постаде (заштитна) колиба, затим караула; од ископане земље постаде насип, бедем; од камења стражара, табор, град, — и у колико све то имаде словенске називе, *што је скроз наскроз случај*, у толико се све то може сматрати *старим славенским народним* заштитним средствима.

Све те одбранбене радње чине уједно интегрални део ратничке вештине старих Словена, или иду упоредо са њом. Наравно да спајање обеју тих група — оне која припада искључиво словенству, и оне која из тога потиче или иде упоредо са овом, — спречавају две околности, јер, прво, таквим студијама баве се у главном само људи којима су та подручја потпуно страна,

за што смо већ навели неколико крупних примера. С други стране није се досада нико тиме могао успешно бавити, док није била уклоњена пречага створена укорјењеном заблудом о сеобе народа и док није било расветљено порекло Словена као и њихова аутохтоност (староседелштво) у Европи.

Ми на овом пољу немамо или само врло мало сазнања све до хуситског доба (1420—1427), које је у погледу ратне технике и метода војевања у многочему изградило своје сопствене назоре. — Ипак нам пружа сретним случајем, премда врло ретко, сачувана старословенска писменост и песништво, као и појединачна топска (географска) имена каткада добродошле војнознанствене ослонце, које чак ни најбезобзирнија и Словенима непријатељски расположена знаност није више могла да прећути или да препусти трајном заборава.

IV

Прву и праву основу за тактичку безбедност земље створиле су свуда *страже на висовима*, којима је органски припадала *служба сигнализације*, јер прва и најглавнија брига састојала се баш у томе, да се свака област што више и благовремено упозори на претњу непријатељске опасности, како би се што боље спремила за одбрану.

Ова служба сигнализације дели се већ по својој природи у *фоничку* и *оптичку*, у давање знакова гласних и видљивих. Први начин био је примитивнији, али и бржи. Састојала се у довикивању од виса до виса, дизања граје, звонења, употребе дозивала, а, након изума барута, и пуцања из прангија, стога су имале овакве стражаре неки згодан простор, где су на сухоти држали барут.¹⁾

Најбрже и најпоузданије средство за хитну узбуну јест и остаје *човечји глас*. То најпростије средство споразумавања употребљавају издашно већ од некада и још до данас примитивни народи. — Они довикују своје суседу или другу опомене и директиве таквим начином, који не разуме непосвећени, па ма иначе владао наречјем тамошњих становника. — Ксенофон нпр. описује неприлике које су му правили урођеници крајева, кроз које је пролазио са својих десет тисућа војника. — Непријатељски расположени становници Босне и Херцеговине јако су отежавали операције аустриским четама у годинама 1878. и 1882. јер су њихова кретања издавали са висова.

Далеко је сложенија *оптичка* сигнализација, јер треба да се врши на више мање удаљеним одстојањима. Најједноставнија средства су лако разумљиви покрети рукама, ногама и мењањем

¹⁾ Отуда изгледа да потиче и позната изрека: држи барут на сувом месту!

положаја тела, који се и у обичном животу лако разумевају без нарочитог претходног договора. Теже је, ако ти знаци имају да значе нешто унапред одређено. Нешто даље отишао је *знаковни говор*, каквог су га удесили стари Рети за међусобно разумевање дању из својих сигналних и стражарских кула и како то описује римски ратни техничар Вегеције (око 450 по Хр.) у своме делу (*De re milit.* III, 5). Споразумевали су се дизањем и спуштањем једне даске, што је одговарало уговореним изразима. Нешто слично било је заведено у бившој аустроугарској војсци као „Feldsignaldienst“ (ратна сигнална служба), код које су се употребљавала два разнобојна барјачића. За време светског рата је та ванредно неспретна сигнализација аутоматски отпала, а да нико тога није ни осетио, јер се располагало са доста других, технички савршенијих средстава. У практичној употреби била је у осталом та ратна сигнална служба и у мирно доба, али само ради вежбања. Тако су се у извесним приликама пренашале заповести на делове војске, које је делила дубока јаруга или вода, куда није могао допирати глас, а пренос помоћу ордонанаса био је приметан или скопчан са губитком времена.

Далеко важнију улогу играла је у старије доба *организација ноћне телеграфије помоћу ватре*, која је захтевала између осталог врло знатну географску оријентисаност и тегобну извешаност, јер су чести мртви простори били на сметњи, те се овај морао најпре уклонити пре него се с успехом могла поставити таква стража негде на подесној осматрачкој тачки. Момчад на оваком месту имала је бити из одабраних, поузданих, неподмитљивих и ванредно опрезних људи. Уз то је требало да буде на месту нагомилано увек довољно сувог горива, насланоганог на једну скелу, коју Словенци називају „грмада“, тако да би се ватра могла што више да види у даљину и ширину. У словеначким пределима винове лозе налазимо још данас старијих људи, већином виноградара, који знаду спретно подићи сваку скелу за свето-јовањску ватру, што није друго него заостало сећање на некадашњу организацију „ватрене телеграфије“.

Данас постоји опште веровање да је некад било довољно за наговештење непријатељског приближавања и за узбуну једне области: кад би се запалиле те грамаде за сигнализацију и кад би следио наставак низа ватрених сигнала (који су често били састављени само од снопића сламе, што ћемо да покажемо код описа једног „чардака“). Али то је могло имати за последицу стално узнемиравање становника и држање у неизвесности, што се кадгод и дешавало, јер се оваква „грмада“ могла да каткад запали случајем (муњом, из неопрезности или несташлука). Зато је с тим била спојена увек нека *предаја оптичке депеше*, којој је била основа једна договорена азбука или кључ за дешифровање, па се стално знало о чему се *овог пута* ради.

Обично је та депеша била предавана кретањем буктиња, с тога се тај начин називао *телеграфија буктињама*, те су нам из старог века сачувани чак и неки текстови оваквих телеграма. Тим путем дознали су нпр. Грци год. 481. пре Хр. у Артемизу, да им је Ксеркес уграбио неколико лађа. Перзиски војсковођ Мардоније јавио је на тај начин своме краљу преко јегејских острва Сарда заузеће Атине у 480. — Агамемнон обавестио је из ~~Спарте~~ своју жену Клитемнестру кроз јасну месечну ноћ, када су све страже биле на својим местима, о паду Троје, како то исцрпно описује Есхил у својој трагедији „Агамемнон“ (I, 3). Ваздушна линија Троја—Спарта износи додуше само 450 км, ипак се зато није могло, да употреби море, већ подесни висови у преломљеној линији тако да је правац светлости нарастао на 770 км. Зато је пак било довољно само осам станица, при чему је највећа удаљеност тј. између 2. и 3. страже (предгорје Атонско и оток Еубеја) 170 км ваздушна правца; премда би се данас могло посумњати, да ли се може на такву даљину простим оком поуздано запазити кретање буктиња. Ипак је то било могуће, јер се сигурно на таква места постављали људи с одличним видом, пошто је депеша стигла на место у реду и неокрњена. Осим тога било би тегобно постављање линије ватрених сигнала већ у принципу бесциљно кад не би ма и један део ланца беспрекорно функционисао.

Из свега тога сазнајемо, да су се већ војсковође старог века старале, да буду стално у вези са домовином помоћу ватрених сигнала, јер је и с ове и с оне стране могло бити дневно повода за давање важних обавештења. И Агамемнон, као врховни војсковођа јелинске војске у Малој Азији, уредио је овакву пошту искључиво за ратне потребе, али не само за депешу о победи, како су неки хтели да нас увере, јер он није могао знати, да ли ће Троја одиста пасти.

То срество за безбедност и споразумевање дакле већ је прастаро и било је надалеко раширено. Знамо да су га већ Грци и Перзијанци употребљавали. Ксенофон нашао га је код Кардуба у Малој Азији, а Цезар у Галији. У Риму на Тројановом стубу који се доиста може да сматра скулптурним архивом старе ратне историје, овековечене су такве станице за ватрене сигнале Скита. Појединачна индијанска племена у Америци познају такођер овакву пошту среством ватре, и то у оном обиму како је за време турске најезде била организована по читавој средњој Европи. Делимично су се том примитивном телеграфијом служиле и аустроугарске окупационе трупе год. 1878. у Босни и Херцеговини.

Будући да се дању, како је познато, не види ватра на велике даљине, служили су се у старо доба *сигналима димом*, јер се дим управо по дану, — кад се гориво тако запали, да се

издашно развија дим, — много даље и јасније види него ватра, која се обично не уздиже тако високо. Истина, ми до сада нисмо могли ни из каквог извора сазнати, како се вршила сигнализација тим начином. Али не треба заборавити да су се Аустријанци год. 1908. и 1909. на српској и црногорској граници служили такозваним „Rauchkugelöfen“ (нарочите пећи, из којих су се пуштали помоћу вентила млазеви дима у облику кугле), које су омогућиле предају депеша помоћу сигнала димом.

Неку другу врсту телеграфије ватром управо *светлошћу*, али само за кратка одстојања, описује већ поменути Вегеције, и то опет код Ретâ. Овима је за предају депеша од једне до друге стражаре (карауле) служила испрекидана светлост. Тај се начин примењивао само у подручју тврђава а делимично се одржао чак до светског рата. У бившим аустроугарским тврђавама служио је за то један прозор с двома покретним капцима и с двома светилкама, при чему се добивало довољно варијација за азбучни кључ, који се држао у тајности. Писац ових редака присуствовао је још 1905. год. таквој телеграфској вези у тврђави Мостар.

Ма да оваква помоћна средства данас припадају војно-историском музеју, те их посматрамо са осмехом, јер их је напредак технике учинио непотребним, ипак још увек не знамо не бисмо ли их којом згодом опет реактивирали, нпр. ако би све телефонске, телеграфске и радио станице једног утврђења биле до темеља порушене од аероплана, јер се у историји, као што је познато, све понавља.

О томе да су и код нас постојале такве прилике, и то од најстаријих времена, говоре многобројни називи висова као: Грмада, Стража, Жиче и др., који већ својом јасном и простом етимологијом доказују, да су служили оваквој намени.

У Штајерској налазиле су се овакве тачке тактичког земаљског обезбеђења у средњем веку чак под надзором власти, јер су у извесним особито немирним временима земаљски стаљежи постављали ради тих задатака чак и нарочите организаторе и надзорнике (инспекторе), од којих је нпр. Јован барун Велзерхајм (1662—1664) познат као највреднији и најсавеснији.

Ми Југословени немамо истина никаквих писаних извора из старог века о томе, како се код нас практиковала телеграфија са буктињама, али без сумње онако како је историске традиције означају, јер иначе поузданијег поступка нема, а није га наравно ни могло бити.

Овакво наше нагађање међутим потврђује једна белешка из год. 1797. у словеначком часопису „Новице“, у којем познати словеначки песник из Наполеоновог доба, Валентин Водник, говори о томе, да су се с оном надалеко видљивом ватром да-

вали знакови с виса на вис, тако да се то могло читати ако се претходно утаначило, којем гласу одговара поједини знак. А тај је начин био узет из народа.

V

Вероватно се у бурним временима, као нпр. у Словенији, где се је од 15—17 stoleћа морало дневно рачунати са турским упадима, више обраћало пажње овој грани земаљског обезбеђивања него ли другде. Ипак још и данас може се установити, где су биле овакве стражаре и места за ватрену сигнализацију, и то према топономским називима у свим правцима бусоле. То је доказ, да је то била у давнини одиста општа потреба обезбеђивања и да су поменуте направе биле стварно у употреби. Њих можемо да сусрећемо у Корушкој, Тиролу, Горњој Аустрији, Чешкој, Моравској, Словачкој помоћу обилних дотичних локалних ознака, као и у Хрватској, Босни, Србији, Бугарској и Грчкој, премда се, колико нам је познато, нико није тим предметом систематски позабавио.

Друкчије је било наравно у равничастим покрајинама, где се сигнали ватром не виде, ако су међу њима насеља, или где би се они могли побркати са другим светлосним изворима. Ту не остаје ништа друго него употребити гласнике јахаче за отпремање депеша.

У бившој аустроугарској војсци је још и у најновије време поглавље „Ордонанска поштанска служба“ чинило један део ратне службе, што је свакако било немодернизовано преостало наследство сопствених старијих ратних епизода.

Најстарија оваква вест сачувана нам је из доба владања краља Дарија I (550—485 пр. Хр.) који је владине наредбе и обавештења отпремао у главне крајеве перзијске државе на овај начин. Зато су биле уређене за сваки одсек од 22·5 км станице назване „ангава“ одакле је већ приправљен јахач одмах преносио државну пошиљку најбржим темпом наредној „ангави“. На тај начин стигло је своје циљу нпр. овакво писмо на скоро 2500 км дугој раздаљини Сард—Суза у току од бдана (јахало се и ноћу).

Такав поштански саобраћај уредио је и Александар Велики (356—323 пр. Хр.) за време своје експедиције у Азији, а исто тако и касније калифе свој „барид“. — Неко усавршење овакве службе настало је доцније код Римљана увођењем брзих возила под именом „cursus publicus“. Овакве убрзане везе служиле су у првом реду за вожњу императора на све стране великог римског царства, где су била уређена и нека ноћишта (mansion) и станице за измену коња (mutatio.¹⁾

¹⁾ За последње сачувала се чак и словеначка ознака „постојна“ (постја — станица); једна таква била је нпр. тамо, где је данас место Постојна (сада италиј. Постумиа) у италијанској Словенији.

Овакве јахачке поштанске гласнике уредио је за своју употребу у Аустрији некадањи „дворски ратни савет“ одмах у почетку непријатељстава за везу са армијама које су оперисале ван земље. Из овог можемо видети да би наша историја изгледала битно друкчија, да смо већ у старије доба располагали брзим средствима споразумевања и веза.

Најзад, данас би већ било време да се попут катастра сниме све те одбранбене мере, као и њихова секундарна усавршавања, ради тога да се задржи или да се може ретроспективно оживети некадашња мозаичка слика наших напора око пасивне земаљске одбране. Овакав синтетичан рад имао би и разне користи у погледу народног васпитања. Пре свега наши становници сукцесивно би се уживели у некадашње културне прилике својих предака и добили би уједно боље мњење о правој старости Словена. Осим тога уздигло би се родољубље, особито локални патриотизам, из којег се онај први елементарно састоји; то тим више, што је сав интерес за прошлост властитих предака или местне историје данас због необуздане превласти политичког и материјалног живота потиснут у позадину, те је знанствено као и народно-педагошки сасвим без пиетета, па је чак и непродуктиван, јер нема пострека. Предлог у осталом није тако удаљен од могућности остварења, јер је човеку већ од природе урођена примарна склоност за пригодно језично истраживање. Сваки одрастао човек постаје у животу етимолог, каткада и спонтано, ако је једном размишљао о томе, одакле потиче његово презиме, име његовога родног места и шта значе разни називи појединих делова његова поседа; али њему недостаје за то најпримитивнија оријентација већ из основне школе.

На тај начин би се аутоматски установило и то, какве су код нас некада биле политичко-социјалне прилике; јер, добивамо утисак, као да су нпр. у најстарије доба владале у Хрватској, Далмацији, Србији, Босни и Бугарској веће централне силе, пошто нам се на први поглед чини, да су детаљне дефанзивне мере ту малобројне. Историја сама говори нам, да су то биле још почетком средњег века монархије или „царства“. Напротив не јављају се нпр. у Словенији у историјско доба нигде какве веће политичке групације сила и чини се овде да је одбрана отаџбине децентрализована и препуштена појединцима, као што смо то већ објаснили код описа табора „Черна гора“. Овде је свака општина имала највишу аутономију, па је зато препуштена самој себи у случају непријатељске опасности, у колико се нису све аутономије одлучиле у заједничкој невољи *ad hoc* на заједничку одбрану и јединствено вођство под једним војводом. Изгледа да су ова; територијално већином непространа одбранбена окружја довела до тога, да су у бившој Аустрији све мање провинције биле „војводине“. За војводину Коружку

знамо тачно, да су приликом неке навале Хуна брзо изабрали једног сељака за војводу. Међутим, историјски је исто тако познато, да су се балкански народи у нарочито критичким временима привремено такођер удружиле у савезну државу, те су из средине својих кнезова бирали савезног кнеза, кога су називали „обркнез“.¹⁾

О старости назива небројено многих локалитета који упућују на земаљске одбранбене цели и који се налазе на данашњем југословенском подручју, може се у опште рећи само толико, да морају бити врло стари, али, ма да само код појединих, знамо да су настали већ неколико тисућа година пре почетка римске ере.

Како су те одбранбене мере и објекти били многобројни, опште раширени, брижљиво и тактички увек правилно израђени и на своја места постављени, види се из јасно сачуваних топских назива тога правца, тј. поређењем тих местности са положајем њиховим у природи (на земљишту). За њих не би ни један тактички геније био у стању наћи боље решење. Одиста морамо се дивити природном практичном смислу наших предака у искоришћавању пластике тла за сопствену безбедност и благостање, те како су смишљено одабирали за поједине случајеве најзгоднија места. То су узорни примери за науку о фортификацији, при чему би требало за поједине случајеве свакако узети у обзир и некадашња борбена средства. И у том погледу би дакле наше, малочас изнето мишљење о потреби катастарског обележавања тих местности имало дубока поучна значаја.

О истинитости реченог може се уверити сваки који етимолошки испита она подручја, чији положај, физиономију и историју потанко познаје. Ако се то чини и изналази нпр. у средњој Европи, онда постигнуто сазнање неће можда толико ни изненадити, али *иста искуства стичемо и у врло удаљеним земљама.*

Не треба дакле никоме да изгледа необично што постоје и данас толики стари, наслеђени местни називи из којих се може закључити на општу и методичну организацију земаљске одбране. Јер сваки се старао, већ од најстаријих времена, на било који начин, да не буде изненада нападнут и опљачкан без боја. Локалитети су тако били називани, да се сваки већ по имену могао инстинктивно оријентисати, где ће ступити у акцију у случају непријатељске опасности.

Интензитет ових мера давао је насељу чак и извесан ранг, јер општа имена: *село, паланка и град* нису давана самовољно а нису била везана ни за број становника. — Општина која је располагала само примитивним средствима за одбрану, називала

¹⁾ Ово је старословенска ознака за: *горостас, великан*, висок човек у физичком као и социјалном смислу, те се не сме да сматра ни у једном случају германизмом. У Срба се тај израз одржао до новијих времена у речи обркнез (дакле не обекнез).

се *село*, и ако је имало више становника од насеља са градским карактером. Ако је село имало природно утврђену тачку, нпр. један вис, који је тешко било заузети, или чак табор, онда је добило ранг *паланке*. Ако је имало и кружне зидине, куле и јарке око језгра насеља, онда је то био *град*. Будући да је имао за своје одржање већих трошкова, добио је извесне привилегије, које је делимично добила и паланка, али никада отворено село.

Насеље је аутоматски постало *град* само ако је одговарало захтеваним условима безбедности. Установљење једног града није била никаква новост, него је то било управо једно село које је у историјско доба било утврђено и којему је због тога и поделио привилегије земаљски господар, коме је наравно годило, кад се какво насеље претворило у неку врсту тврђаве, јер је тиме било отежано туђинско освајање земље, а с друге стране зајемчавало је уједно и безбедност његових поданика. Многа причања о појединим владарима, који су се као оснивачи градова особито истицали, значе према томе само то, да су се они више старали да постојећи посед учине способним за одбрану него ли да прошире своју државину.

Из свега тога се види, да су се са културним напретком човека умножавали и елементи језика, отуда је у *историји стварања и развика појмова уједно и најреалнија и најпоузданија културна историја нашег прадоба*.

Не може се порећи да је компаративно истраживање језика већ зато вршено тако једноставно и да се није никад макло с мртве тачке, што су истраживачи сматрали славенско језично благо као инфериорно или су га чак посве игнорирали.

Па ипак све се јасније обелодањује да су се говорни елементи управо код Словена најмање изменили по облику и значењу, тј. да су се најоригиналније сачували.

Филозофија о аутоматском стварању појмова и природној изградњи језика постаће само тада озбиљном науком, када компаративно истраживање буде у ствари обухватило цео свет.

Досадашњи почетци, мада добронамерни, већ су а priori фрагментарна због искључења словенских језика, зато и оскудевају у објективној широкогрудости и обухватности. Погрешне претпоставке могу да имаду само погрешне закључке.

Ако овде узимамо за базу само *словенски*, а не можда германски или романски као основни језик (премда би и ова друга два језика могла, — због заједничког нашег језичног порекла, — да захтевају за себе исте обзире), то чинимо с потпуним правом, покрај све знанствене објективности, пошто је словенски језик скроз наскроз *једноставнији и конзервативнији*. Отуда је он остао сличнији прајезику него ли остале језичне гране, које су се својим одвајањем од прајезика више или мање јако диференцирале, или да боље кажемо, које су се одвојиле *истом у оно*

доба када ни прајезик сам није био више оригиналан.

Тај факт води нас логички и инстинктивно к томе, да при истраживању постанка и значења местних имена узимљемо у првом реду за основ *словенски језик*. Ко би хтео да то обиђе и да употреби који други језик као водећи фосил, дошао би *безусловно* до емпиријске потребе, да тај језик поједностави, чиме би дошао на исту полазну тачку коју смо пре означили.

Остаци праисторијских одбранених грађевина, које најалост већ предуго сматрамо удобним мајданима за зидање, заслужилису већ давно више културног уважаења. Истина, у новије доба, — кад је већ давно било доцкан, — почело се марљивије и темељније истраживати. На том пољу предњачи Француска, која је установила сопствену „Commission d'étude des enceintes pré-historiques et fortifications anhistoriques“. — Али и иначе свуда се исцртавају планови, описује се прошлост, и како је то изгледало у давно доба, ископавају се, па чак и дограђују поједини стари градови у тобожњој првобитној форми. Али значење назива, име града или развалине, то се варварски и даље квари, место да се поправља и рашчишћава; а којем језику припада, преко тога се прелази увек истом стереотипном изреком: „Доба и оснивачи града завијени су у највећу таму“.

Али баш због оваког занемаривања узели смо на себе дужност, да протумачимо извесне још данас постојеће географске називе, у којима се обелодањује војна намена.

Јасно је да су одбранбена средства, некада баш тако као и данас, и ако у неким случајевима у измењеном облику, испуњавала преку потребу; јер су нападаји на виталне тачке туђег власништва, *које су по својој положају и вредности нарочито биле пожељне*, почели већ почетком људског културног живота и трајаће тако дуго док буде човека на земљином шару.

С тога није чудо, што је већ више од хиљаду година пре него што је постала давнашња римска изрека: *si vis pacem, para bellum*, израиљски краљ Аса (929—875 пре Хр.) рекао у једном говору народу: „Дограђујмо градове, обезбеђујмо их зидинама, утврђујмо их кулама, капијама и бедемима, копајмо бунаре итд., да остане наш посед у случају рата неповређен“.

(Свршиће се)

ДАВОРИН ЖУНКОВИЋ,
пуковник у пенз. (Птуј)

РАЗВИТАК ОРГАНИЗАЦИЈЕ НАШЕ СТАРЕ ЗЕМАЉСКЕ ОДБРАНЕ

(Свршетак)

Б. Одабрана типична топографска имена из области организације старе словенске земаљске одбране

Бесконачан је број давнашњих и данашњих географских и местних назива словенског порекла. У том броју је једна за-машна количина војног значаја. Код такве множине појмова те врсте искључено је да на овом месту дадемо нешто исцрпно. Али треба једном већ учинити први корак у том правцу. — Ради лакшег изналагања распоредили смо тумачења азбучним редом ћирилице.

Бежиград. — Овај топски назив јавља се често у јужној Европи. Етимолози, који се апсолутно не могу да ослободе немачког филолошког утицаја, тумаче га као „Бежиград“, при чему полазе од словеначког глагола „бежати“. Детерминатив је овде напротив „вежа“, тј. *тороњ*, који израз употребљавају Чеси још увек у томе смислу, а Словенци такођер за ходник и предсобље, што одговара „авлији“ или „припрати“ на Балкану. Градови са солидном кулом, која је служила као осматрачница или стражарница, звали су се „вежиград“, јер се у старо доба под утицајем ћирилске азбуке скоро увек замењивало б са в.

Брана, Бранка. — Под тиме подразумева се пре свега место на земљишту, које је по природи подесно за одбрану, то је *место*, где се противнику хоће да запречи прекорачење границе.

Овакве тачке налазимо врло често нпр. у Средњој Европи, само што су њихове називе Немци често на тај начин наказили, да су словенску основну реч „бран“ (одабрана) почели да пишу и изговарају временом као „Бранд“ или „Браун“.

У Чешкој звали су именом „Zemska brana“ многобројне фортификацijske построје, који су имали да задржавају непријатеља на најопаснијим пограничним местима и прелазима. Органски узајамни однос слова б и в у старословенском учинио је, да се многа таква имена не употребљавају више језички гене-

тично. Зато су називи „Брандук, Бранск“ завели нас да пишемо „Врандук, Вранск“ итд.

Вар, Варка. — Из прајезичног корена „вел“ (велико, високо) ваљда је „вар“ културно најпроширенији, јер припада и у војно-техничком смислу праинвентару главних појмова опште социјалне организације земаљске одбране. Тај „вар“ сачувао је само у словенским језицима тачно органско значење, јер се код других језика примарна (прапочетна) етимологија може да изведе само путем словенских језика.

„Вар“ је првобитно значило место за *заштиту* или *одбрану* у опште, а уједно и вођу, који је био у војно-техничком, као и у сваком другом погледу одговорни управљач. Под „вар, варош, вареш“ треба да престављамо себи пре свега насеље, које је било или још је *утврђено* (у средовечном смислу). Хрвати и Срби означају још данас сваки град као „варош“, али то језично генетички више не држи, јер је ново доба већ рашчистило са културноисторијским предусловима (окожне зидине, бедеми итд.).

За праву старост употребе појма „вар“ за *заштитне* и *утврђене* локалитете недостају нам још све конкретне ослоне тачке. Ми знамо додуше да су многе „Warka“ — развалине, које су открили Енглез Вулеј у Мезопотамији и немачка археолошка експедиција под водством Јул. Јордана у Ираку, оцењене према врло лабавом нагађању као да су 5—7000 година старе, а могле би да буду још старије, јер су се сачувале под сувим песком пустиње.

Појам „вар“ сусрећемо у многим језицима, а уједно често још у сродном значењу. У санскрту „варати“ значи *заштитити, одбранити*, у старовисоконемачком вага значи *памјња*; на готском (warjan) — *штитити*. Словеначки „varuh“ = *заштитник, старатељ*; varovati = *заштитити*, заваровати = *осигурати*, Хрватски „варда“ = *стража, разгледна тачка*; немачки Warte, чешки „варта“, пољски obwarowacz (= утврдити), италијански faro = *светионик*, lat. pharus. — У староегипатском Уна-натпису налазимо „вар, варт“ у значењу: *велики град, велика тврђава*. — Сва властита, функцијска и општа имена од корена „вар“ као и „фар“ (Pfarrer) рђагао, стоје начелно у вези са људским заштитним мерама у активном и пасивном смислу. Одвратни „барбари“ (варвари) нису ништа друго него словенска ознака за: *заштитнике, стражаре*. Данашње бечко предграђе Währing звало се у средњем веку још Warich (Варич), а Беч сам називље кроничар Бонфини (око 1450) град „барбара“, зато што је био јако утврђен, те је имао посаду („варвари“). И најстарије име за Атину било је „Варвакион“. — У етнографском погледу требало би с тим у вези напоменути:

Вардаци. — Тако се називало илирско племе, које је према Плинију некада становало у Италији; то значи да кад су Словени

још пребивали у Италији, било је тамо тако називаних *пограничних одбранбених организација*. Овај назив народа постао је одмах беспредметан чим је, поводом измењених географско-политичких прилика, чување неког угроженог одсека постало сувишно. Римски географ Помпоније Мела пише изменично „Вардаци“, „Ардаци“, где се земењује прво „v“ са дигамом (w, које, као што је познато обично отпада). С тога не би се смело говорити ни о „аријским“ него о „варијским“ народима, тј. о таквим, чија је бојна организација била означена као „вар“.

Варини. — Историја означаје тако извесне „народе“, који су били насељени уз Источно море, уз Рајну, у Италији и Шпањолској. То нису ипак били „народи“ у географском смислу, него само „варини“, што значи у словенском *стражар, бранитељ*. Ови су имали у том случају задатак пре свега да чувају обалу од гусара.

Варјаци, Варјаци. — То би имало да буде друго име Нормана, што се не сме узимати етнографски, и ако се посвуда тврди, да су то народи око Источног мора, у Француској, на Сицилији и у Византији, итд. Баш на овом последњем месту они се изричито означавају као *стражари*, а под тим се опет крије словенски појам „варјак“, тј. *стражар, бранитељ*. Касније је свуда nestало ових „народа“, јер је оправдање њихове егзистенције само толико трајало, док су то тражиле локалне прилике обезбеђивања. — Покушало се да се и стари „Барди“ етнолошки групишу. По Цезару било је у Галији *певача*, који су опевали јуначка дела, и које су касније Римљани прогнали. Они су се најзад населили у северној Шкотској. Њихов историјски нејасан положај указује на то, да су то били само *ратници* или бојне заједнице, који су називани „варди“. Овде смета само почетни „б“. У осталом изгледа врло смешно, да би неко *војнички* прогањао неке певаче.

Како се у осталом комично тумаче имена овог порекла, показатељом на називу тврђаве „Варшава“, у чију праву етимологију не може нико да сумња после горе изложеног. У „Југословенском филологу“ (III), пише загребачки универзитетски професор Фр. Илешић о постанку тога имена ово: Кнез Мазовецки био је крсни кум близанцима, који су добили имена „Warsza“ и „Sawa“. Та двојица су затим саградили тврђаву, која се називље по њиховим састављеним именима. Уз то дознајемо да је име града „Бањалуке“ пољског порекла и преведено значи: „нелогично брбљање“. Мало којем Југословену биће непознато, шта значи „бања“, и да поменути град има у истини *топло врело*. Потпуно је несхватљиво, какву сврху имаду оваке насилне етимологије, као што је неразумљиво, да се овако нешто може да прими у једну озбиљну научну ревију?

Град, Градина, Градиште. — У Јужној Европи налазимо ова имена као називе за *ограду* или за *град* (кула) и то безброј пута. То су била одбранбена места заштићена оградом од најпримитивније врсте па до чврстог града (куле и утврђеног града). Хрвати подразумевају под називом „градина“ данас само *развалину* или *рушевину*, то значи да је првобитни назив остао и даље у употреби и ако је објект већ био у рушевинама. Најоригиналније сачувао се глагол „градити“ на словеначком језику, где значи пре свега *оградити, нешто оградом окружити*.

Јабланица. — Тако се називају многи погранични насипи и долиנסке уставе. На руском језику означаје се као „габљун“, југословенски и пољски као „габела“ — *царинска граница, пограничне ограде* те нема тај назив са „јабланом“ (дрвом) никакве органске везе.

Тако је у старим записима шлески „Јаблу“ означен увек као *погранична тврђава*. На пролазу „Јаблунка“ имаде безброј различно названих шанаца, од којих је део под називом „Стари шанац“ у истини свакако врло стар, јер овде на бившој граници Шлеске и Угарске било је од памтивека нарочито подесно место за упад с истока.

„Јабланица“ (Херцеговина) је важна долинска устава на Неретви, која је била за време Турака увек војнички поседнута. „Јабланица“ звао се један редут старе тврђаве Босански-Нови. „Јаблање“ (Доња Штајерска) имала је некада већи шанац који је класификован у неком извору из г. 1502 као „табор“. — Истој етимологији можемо очевидно прикључити и стари ратнички народ „Јапуда“ с њиховим многобројним кулама на хридима уздуж Јадранске обале.

Кале. — Обично се тврди да су ову реч, која значи *насип, град, тврђава*, узели Југословени од Турака, што је заблуда. Основна реч је словенски „кал“, „калити“ = *челичење, каљење*. У пренесеном смислу значи *учврстити* или *утврдити* неку висину помоћу насипа или изградњом објекта тврђаве за борбу или одбрану (калити значи одиста првобитно: чврстити, очврстити, па тек у доцнијем значењу челичити). На Балкану називали су се стари шанци више пута „Кале“, који су имали понајвише и допунски назив, као нпр. Марково кале, да не би дошло до забуне.

Истог извора је такођер Calais у Француској, где је некада на морској обали на најужем месту мореуза Ла Манш, морала бити нека фортификација, да пречи улазак непријатеља на сопствену територију. Првобитни назив „кале“ добио је касније стран облик у писму, што смета етимологији.

Караула. — Балкански народи означају под појмом „караула“ зидану стражарницу са *четвороугластом* основом, где

се може да склони једна јача стража, или мања тактичка јединица (вод), при чему се рачунало да ће за неко време моћи сама да издржи непријатељски напад. Код тих народа има оваких зграда још много, само што се данас већ великим делом распаду. За снабдевање посаде водома служили су водозбири (цистерне) смештене у унутрашњости зграде.

Код Руса се *стража* зове „караул“. Каравански путеви кроз Централну Азију осигурани су свуда оваквим караулама. Језички је реч састављена од „кара, чара“ (= граница), што исцрпније описујемо код „чардака“, — и „аул“.¹⁾ Додатак „аул“ означаје *препросторије* код цркава и већих објеката, које су биле удешене за одбрану, какве још данданас налазимо на Балкану особито у турским кућама и које називају „авлије“. Ове су биле опремљене пушкарницама, отворима за вирење или машикулама. Скуп оваких објеката назива се код Козака аул, тј. село.

Кључ. — *Кључ* значи *заустава* речног и долинског дефила. — Многи крајеви именом Chiusa (у Италији) леже на ушћима уских долина. Ово је случај код немачких местних имена „Klause, Klausen“. Некоја од ових имена гласила су пре „Klusiium“, те су многа од њих постала *манастирима* (Klöstern, lat. claustrum) као што и код нас већина наших старих манастира, а нарочито она места на којима су били подигнути, није била *првобитно* ништа друго него *заустава*, која је допуњавала службу земаљске одбране. Доцније се то, историским развитком, разуме се, изменило.

Да су прастановници Јужне Европе, где у главном постоје ови називи и одбранбена места, та имена позајмили од Римљана или чак од Немаца, искључено је већ и због тога, што реч „кључ“ служи Славенима као основни назив за све појмове *затварања*.

У томе је и право порекло *манастира*. Ови су били некада зауставе (препечни објекти) планина, долина, прелаза и река, ако су они сачињавали важни део земаљске и пограничне одбране. С тога стари манастири имају и томе прикладни положај. Да би одговарали својој намени, били су технички појачани, окружени одбранбеним зидовима и имали сталну посаду. Ако се за чување оваквог кључа (Klause) старао само један човек, тај се онда звао „Клаузнер“ или пустињак, ако је било њих више, то је била онда „ордо“ („ред“). Монотонија

¹⁾ Данас превлађује мишљење, да је основ те речи, тобожња турска реч „кара“ (црно), што је сасвим погрешно. Ова измена значења је наиме несвесно прешла у оне језике, који немају ч (нпр. грчки), зато су почели да пишу „кара“ место „чара“, али су уједно подлегли промени значења. То је довело до безброј језичних заблуда, како смо зато навели неколико примера код тумачења о чардаку.

живота и самовања, на што је већ по природи саме ствари била принуђена посада овакве фортификацијске направе, захтевало је нарочити правилник. Тај је отежавао излаз из манастира, обвезао је на строго одржавање кућњег реда и на посебни начин живота и водио је чак аскези (пустињаштву), јер се морало водити рачуна о свима евентуалностима за случај непријатељске опсаде. — Незапосленост упућивала их је да се лађају различитих споредних послова; јер одбрана и бој, чега су често врло енергично и јуначки прихватили опати и приори (игумани и архимандрити) како то прича историја већине старих манастира, нису били свакидашње занимање. Вођа овакве стражарске службе звао се италијански „гуардиан“ (од „гуарда“ = стража) те се та титула сачувала до данас у многим манастирима за једног нарочитог функционера, ма да она нема никакве етимолошке везе са правим калуђерским позивом.

Крч, Крчевина. — Географска имена у облику: Крч, Крча, Крчевина идр. необично су раширена.

Пада у очи факт да је већ у прво доба старог века познато *једанаест* оваквих „Крча“, који су од старих писаца, — који се нису могли спријатељити с обликом „крч“, — добити проширену форму Chers, Chersones. Тај назив можемо наћи у Индији, у Арабији, уз Црно море, у Тракији, Грчкој, Северној Африци па и у Шлезвигу. Поменути локалитети, односе се увек на *сузјивање копна или вода*, као на пр. на „Керсонесос Таурика“ на полуотоку Криму, а на друму за „Керч“. Или Керсонесос Тракика“ у Дарданелима. Под „Керсонесос ауреа“ разумевало се Малајско полуостров, с ону страну Гангеса; као „Керсонесос Цимерика“ сматрало се полуострво Данске, Шлезвиг—Холштајн и Јитланд укупно; „Керсонесос парва“ био је утврђен град у Египту покрај Александрије; „Керсонесос“ звали су рт у Арголиди (Грчка); предгорје у Северној Африци; полуострво у Арабији и један град на Црном мору. Иначе имаде много оваких некадашњих места за одбрану и склониште, чија су имена тако изопачена, да их је тешко познати; јер се није могла егзотична словенска реч ни јасно изговорити, ни гласовно исправно написати. Ипак можемо још увек на основи земљишне особености пронаћи или реконструисати њезин првобитни облик. Реч „крч“ је према томе прастари словенски појам, који припада прајезичним *коренима*, јер та реч није могла да изгледа простије и скраћеније.

Кула. — Под тиме разумевамо на Балкану високу *округлу зграду*, обично са пушкарницама, која је служила већином као истакнути део јаког одбраненог места, или као осматрачница, у којој се стално налазила стража. Оваквих кула има на Балкану безброј, ипак су понајвише рушевине. Каткада су и необично високе и то нарочито онда, када служе за извиђање

или за надгледање мртвог простора пред тврђавом. На татарском и арапском језику значи „кола“ — „предзграда“ (једне веће фортификације).

Његуш, Неготин, Негова. — Сва оваква имена односе се на припремљена места за одбрану и заштиту. Оснивају се на појмовима „нега, неговати“. Службени назив онога, који се старао за одбрану, био је „негуш“ или „његуш“, који је некада морао бити врло раширен, јер је врло загонетно, како је краљ Етиопије (Абисиније) дошао до ове словенске функционарне титуле, коју иначе имаду само кнезови Јужних и Северних Словена. Предак црногорских владара звао се „Његуш“. Северни Словени употребљавали су облик „Нигоз“ како се види из неке исправе од 16. фебруара 821, којом тамошњи „Нигоз“ потврђује даровницу поседа манастиру Фулда „in regione Slavonum“.

Округ, Округлик. — То су увек имена за одбранбена и заштитна места, која су имала зграду с *округлом* основом. Они су данас већим делом у развалинама, те су били само претци кулама.

Паланка. — Овако су се називале на Балкану многе негдашње карауле, чија се права отпорна снага састојала у томе, што су имале јаке дубоко усађене *палисаде* („пал“). Југословен подразумева под „паланка“ (Словенац „планка“) *храстов ступ* у некој огради, међутим Рус идентификује неку праву тврђаву са *сојеницом*, што је накада и био случај. — Ако је овакав дефанзивни објекат служио за обезбеђење неке насеобине, разуме се да је и крај добио по њему свој назив. Зато имаде толико паланка на Балкану, којима се онда морало додати за разликовање разни атрибути, као: Крива Паланка, Лом Паланка, итд.

Пандурица. — Тако су називали на Балкану она стражарска места на разгледним тачкама, која су чували „пандури“. Аустријски корпус пандура чувао је некада југоисточну државну границу.

Пећ. — „Печ, печа“ значи у словенском *бригу* за сопствену сигурност уопште, дакле опрезу, а налазимо је као назив за старе утврђене крајеве или стражарске висове, као: Пећ (Стара Србија), Печ (Печуј), у Мађарској, Беч, Бечкерек. Значајно је да се нека гора на југословенско-корушкој граници зове „Печа“, у којој се према причи налази „краљ Матјаж“ са својом војском и чека да се појави повољан тренутак, да ослободи Словенце. Овај појам често налазимо и у састављеном облику, као: „Мирна печ“ (погранична стража) или „Бела (вела) печ“ (велика стража). Словенци употребљавају данас за горски масив „Печа“ од Немаца преузети облик „Пеца“ (Petzen), и ако је то име у 18. столећу на немачком службено гласило Petschen. С тога

би требало за то место у сваком случају и писмено и усмено да се употребљава „Печа“. Овамо спада и „печат“, којим се исправа зајемчи (осигура).

„Пипер“. — У срезу Подгорица (Црна Гора) живи племе Пипери. То су били некада браниоци Дукље од навала са севера. Они се и данас осећају нешто бољима, као нека врста старословенског војничког племства. И данас се још чује: „онај је пипер“, или: „овај би заслужио да се прими међу пипере“. Кад сам упитао људе, шта разумевају под речју „пипер“, рекоше: једног храброг смелог војника, који се у борби нарочито истакао. Етимологија сама није им више позната, јер се опште име променило у лично.

Кад то знамо, онда ћемо лакше разумети ово што иде. У Бугарској и Тирољу има безброј насеобина и висова које се називају Пипер, Пире, Пипенберг, Пипург исл., где се налазе богати културни остаци из преисторијског, римског и старијег средњевековног доба, те се у њима наишло на некадање тврђаве или наоколо утврђене просторе. Праву етимологију тога налазимо у словеначком језичном благу. Овде „пип, пипа, пипати се“ значи *кавга, рвати се*, у штајерском немачком наречју *Pipha*ћи значи „бојни кокош“ (петао) *кавгација*, а *Piperhahn* — срдит, страстан човек. Овде се ради безусловно о појму, који се односи на *бој*.

За борбену способност Пипера говори и једна епизода, коју треба овде отети од заборавља, пошто историја ратова не познаје нешто слично. Год. 1853. настојао је Омер паша да заузме Црну Гору, што је била столећима највећа жеља Турака. Он је хтео најпре да опколи црногорске комитске чете, у коју целу је већ био придобио неке ниже заповеднике. Развила се бесна борба близу природне тврђаве Спуж на реци Зети, која је била главни тактички ослонац на подручју племена Пипера. Црногорци су остали скоро без муниције. Они се тобоже дали у бег те се повукли у близину Ријеке Црнојевића, где се налазила ћирилска штампарија са великом залихом штампарских слова од *олова*. Тамо су брзо прелили олово у пушчана зрна, навалили поново на Турке и одлучно их потукли. У самом Спужу био је затим склопљен мир, којим је Никшић придружен Црној Гори, а кнез Данило од Турака признат независним господаром Црне Горе.

Та присутност духа, којом претворише за време борбе штампарију у фабрику муниције, била је обилно награђена.

„Сигурац“. — Тако означају домаћи Арапи оне прастаре зграде, које су откривени пре неколико година под пешчаним брдима Мезопотамије. То су некада била места за *чување* и *осигурање*, што нам казује сам назив, у којем Словен наслућује своју реч „сигурати“, врло сродну са немачком речи *sichern*

и латинском *sicurus*. Да би избрисао славенски карактер имена пише нпр. археолог Вулеј (Woolley) то име као *Ziggurat*, те замењује мушки са женским родом. То ипак не спречава да се види права „крштеница“ те речи.

Будући да се Сигурац у свима битним деловима поклапа с појмом Варка, нека се све што је казано код наслова Вар, Варка, примени и на назив Сигурац.

Спас. — Значење тог појма разуме сваки Југословен без даљег коментара. Овде се ради увек о неком месту, где се тражи или где има наде да ће се наћи склониште или заштита. Топска имена тога корена налазе се врло често, разуме се у Русији, Галицији, а затим и на Балкану (село Спасари, Спас или Шпас у Арбанији, западно од Љум Куле).

Стража. — Сва теренска места у земљи, која су омогућила лако, незапажено приближавање и подилажење противнику, била су, како се и разуме, стално застражена од становника оближњих насеља и то тим више ако је стража уједно вршила и *поштанску службу помоћу ватре*. Да би се заштитила од невремена стража је имала више-мање чврсту заштитну колибу, која је била обично толико способна за одбрану (ограда, пушкарнице), да се могла држати бар толико времена, док није стигла помоћ обавештених суседних становника.

„Стража“ као назив места налази се врло често у Средњој и Јужној Европи, нарочито у крајевима настањеним Словенима. Овакво стражарско место било је нормално уједно и место за *узбуну* и *збор* у случају непријатељске опасности.

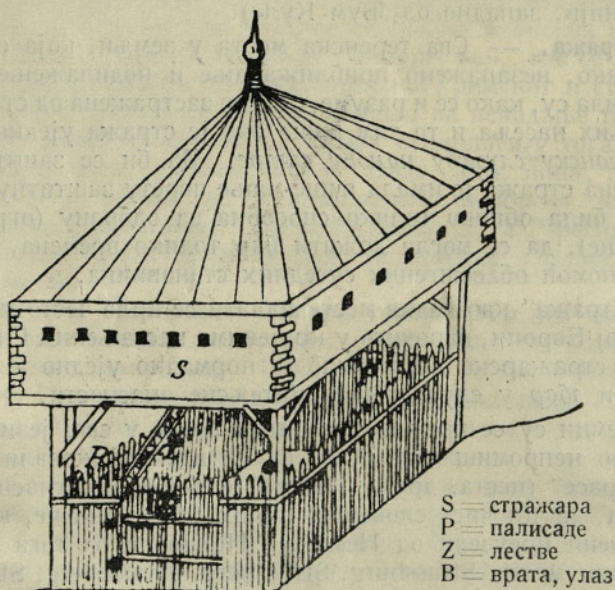
Немци су се преузимањем тога појма у свој језик понели необично непромишљено. Они су га идентификовали укратко са „Штрасе“ (цеста, друм). Њима је *фоничка* сагласност била довољна, да тај чист словенски појам тако понемче, као да су га Словени преузели од Немаца. Немци су од тога створили ове називе места: Strassburg, Strassberg, Strasseberg, Strassgang, Strassnitz, Hochstrass, Strozen (према луж. српском: stroža). Они нису дошли чак ни код назива Strassengel на то, да то тумачење имена као „друмски анђео“ нема смисла, и да значи управо „анђео чувар“.

Делимице су такођер Југословени и Чеси аналого томе погрешили, кад су почели да сматрају, да је овде основа „страх“ стварала имена, одакле су произашли наши локални називи, као: Страшун, Страшнице, Страшник (место: Стражун, Стражнице, Стражник), које би такођер требало свести на првобитну етимологију управо званичним путем.

Чардак. — Војно-технички као и језично-историјски развитац овог појма потпуно је објашњен. Тако се пређе обично називала у Средњој Европи јача стражарска станица, која је

у већини случајева уједно вршила телеграфску службу помоћу ватре. Она је била начелно постављена на неком пограничном или планинском путу, нарочито на прелазу, или на каквом месту куда је непријатељ морао безусловно да прође. Јача тактичка бојна посада имала је уједно на овом месту задатак, да непријатеља који наступа задржава дотле док не стигне помоћ. За ближу оријентацију нека служе две приложене илустрације.

Слика 4. преставља скицу чардака из г. 1650 у Штајерској. Караула, која почива на четири стуба, имаде у горњем делу склониште за посаду од 15—20 момака. Да не би непријатељ

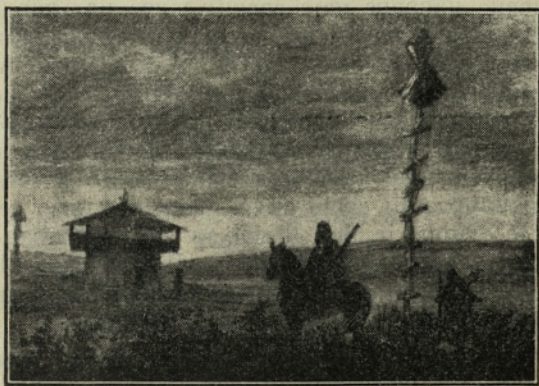
Сл. 4. Чардак.

пресекао или претестерисао ступце, могло се гађати и с тавана, који је био опремљен пушкарницама. Лестве могле су се према потреби повући. Улаз је био затворен или забарикадиран.

Слика 5. приказује чардак са ватреним знаком (снопић сламе) из околице Славонског Брода, какве је имала бивша аустроугарска војна крајина (према цртежу Павла Катушића из год. 1800.) и које су биле скоро истог типа. Овакве чардаке сусрећемо такођер по читавој Босни, Хрватској, Славонији, затим по Штајерској и по другим алпским крајевима, као и у Чешкој и Словачкој.

Поменута војна крајина имала је од г. 1816 за сваки чардак оваке сигурносне мере и одредбе за узбуну:

На нашој страни постоје осим тврђава на сувоземној граници с обе стране Саве стражарнице на обали, које се називају „чардаци“, постављени на већој или мањој удаљености један од другог, али тако размештени, да стражар у сваком чардаку имаде под оком оба своја суседа. Где то у горским пределима није могуће, онда су стражарнице тако размештене, да је свако место чувано (застражено). Ради што бољег осматрања а и због честих и јаких поплава, чардаци су постављени на неколико високих храстових стабала. — Граничари који врше стражу, остају овде једну целу седмицу, те се морају сами да хране (зато су и били ослобођени свију пореза). — Било је случајева кад се чамцима долазило к чардацима.

Сл. 5. Чардак и знак за упаљивање за време турске опасности.

Дужност пограничне страже била је у томе да будно мотре како не би из Босне прешао нико, био то хришћанин, Турчин или Јеврејин, осим у данима сајмова, који су били одређени за саобраћај с Турцима. — Затим: За случај непријатељске навале дуж целе границе предузете су подесне мере. Ако би муслимани где упали, читава је граница била најкасније за четири часа узбуњена и припремна да оперише тамо где би било потребно.

Код сваке *официрске* станице, која је била дуж границе на главном друму, постављени су били ступци обавијени сламом, а крај њих био је стално мерзер, који се могао зачас напунити и испалити. У случају турског напада најпре су одали палбу чардаци, а код суседне станице запаљени су ступци за узбуну

и испалили мерзери. Оближње станице чине исто и тако се та узбуна ширила највећом брзином по читавој граници. Сваки граничар, одређен на службу, кренуо је наоружан и у својој униформи к најближој официрској станици. Ордонанси обавестили су команду пука, а ова бригаду, па се тако цела граница нашла за „најкраће време у узбуни и припреми. — На сличан начин је било то и другде организовано.

Основна реч за „чардак“ јест, „чара“ (граница). Опште нагађање, да је та реч турског порекла, скроз је погрешно, јер већ и у турском језику „чардак“ значи *таван, простор под кровом*. А Чеси и Словаци свакако нису питали Османлије како да називају овакве карауле, без обзира на то што прве овакве пограничне стражарнице нису ни биле подигнуте против Османлија. Ове су биле познате и старим Дацима. У Риму на Трајановом стубу, који потиче из г. 114 по Хр., видимо њихове одбранбене направе које сасвим личе на „чардаке“.

Код Словенаца развио се погрешан назив „црна војска“ за *домобранство* (задњи позив), што би се заправо морало називати „црна војска“ (погранична трупа). На исти начин постала је код Словенаца изрека: „Трпим ко црна живина“ у доба кад се почела утврђивати граница истом онда када је запретио непријатељ, при чему је морао и човек и теглећа стока до крајности напрезати своје силе. Аналого звао се у Русији „данак нужде“, који је био намењен за утврђивање границе „црнаја дањ“. Топски назив као: Црно морје, Црна гора, Црна вода, Црни поток не би дакле означавали нешто што је црно, него нешто што је *погранично*, суседно.

Завршна реч

Из свега изложеног види се колико је плодносно истраживање наше старе земаљске одбране, јер нас води културно-историјским путем с једне стране у неку прошлост у коју нисмо могли да продремо (јер су нам прави пут закрчили разним запрекама), а с друге стране јача нам љубав ка матерњем језику, која нам омогућује да дубље уђемо у тамне (управо вештачки затамњене) мистерије. Али поред тога, оне јачају и нашу љубав према отаџбини, јер претражујући је на све стране начином како смо покушали у до сад реченом да обележимо, ми налазимо пуно факата који нам дају оправдана разлога да се поносимо њеним давнашњим културним степеном развитка.

Осим тога открића те врсте пружају војничком читаоцу не само којечега новог и побудног, него и много шта, што би он могао приликом и у пракси да примени.

Ако нпр. неко добије задатак да у потпуно непознатој покрајини поседне или брани какву узвишицу која је на карти означена као: Стража, Бранка, Градина, Пандурица, Варда

исл., може да буде већ унапред убеђен, да то место нема само добар видик, него да га је и тешко заузети; јер су примитивни народи, које без даљег можемо да убројимо у наше најстарије претке, тражили за своју безбедност најподеснија места за осматрање и одбрану. *Ми треба да сматрамо оваква места неког округа са апсолутном сигурношћу као тактички најважнија, јер наша најстарија историја је уједно и искључиво ратна историја, зато има наша најстарија теренска номенклатура само војнотехнички значај.*

Знање овакве језичногенетичне мнемотехнике може да допринесе војничком заповеднику у случају рата врло добродошле тактичке користи, а то се не може сматрати као нешто споредно или чак као нека језично знанствена играчка, а у нашем случају тим мање, што је за то потребно да се знаде можда само око једна стотина дотичних појмова.

Треба ли да сматрамо управо као лакоумност, кад би неко нашао на карти какво место означено називом „засада“, па се на то не би више обазирао, место да буде убеђен, да се тамо мора налазити нека тачка, која је већ по природи подесна за *бусију*. Јер у противном случају не би је тактичар тако означио. У ратно као и у мирно доба треба таква факта сваком официру већ интуитивно да послуже као озбиљна опомена за највећу опрезност.

Још један пример. Вођа патроле или туриста трпи лети од жеђа на карсту. На карти опази у невеликој даљини две могућности за помоћ: „врело“ и „локву“. Он долази у дилему на којем би месту могао боље да утоли жеђ. Овде одлучује профињени језични осећај. Врело би могло да буде већ пресахнуло, зато се одлучи за локву, јер знаде да ће тамо наћи воду подземницу која избија на површину и која, и ако није сасвим хигијенска, никада не пресушује, јер имаде сталну подземну залиху. Ако би та водена жила кадгод *пресахнула*, не би је становник никада назвао локвом, јер само она водена жила, о којој емпирички знаде, *да никада не пресуши*, значи за њ „локва“. Зато овакав назив не може нас никада завести у заблуду.

И најзад, проучавање оваких војно-дидактичких језичких проблема може у нашим приликама да буде и помоћна наука за практично читање карата.

ДАВОРИН ЖУНКОВИЋ,
ппуковник у пенз. (Птуј)